

VĚCNÝ ÚSMĚV DANY NĚMCOVÉ

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Co znamenal pojem „normalizace“ v československém kontextu po roce 1968?

Tento termín označuje období od porážky pražského jara v roce 1969 (někteří autoři datují počátek normalizace již k okupaci Československa v srpnu 1968 či dokonce do května 1968, kdy se vedení KSČ kriticky postavilo proti radikálnějším proudům probuzené společnosti) až do pádu komunistického režimu na konci roku 1989. Jeho užívání je poněkud problematické, protože pochází z oficiálního slovníku tehdejší moci. Od chvíle, kdy se Gustáv Husák stal prvním tajemníkem KSČ – tedy nejvýše postaveným představitelem v zemi – byla normalizace (či de facto synonymní „konsolidace“) chápána jako potlačení výsledků reformních snah a návrat k poměrům typickým pro sovětský model socialismu.

První fáze byla spojena s násilným potlačením odporu obyvatel, obnovením cenzury, likvidací nepohodlných organizací a rozsáhlými čistkami. Stabilitu režimu následně zajišťovaly hrozby a různá perzekuční opatření – od trestních postihů přes vyhazovy ze zaměstnání až po znemožnění studia dětem „nepohodlných“ občanů. Tyto kroky byly doplňovány opatřeními, jež měly zlepšit životní podmínky obyvatelstva, například podporou porodnosti a rodin s dětmi, bytovou výstavbou či zvyšováním důchodů.

Období normalizace je dnes obecně vnímáno jako dvacetiletí stagnace, které na konci osmdesátých let 20. století vyústilo v krizi režimu. Ta měla politický, sociální, ekonomický, ekologický i výrazný morální rozměr.

2. Jaká byla role a postavení žen v disentu? Kolik žen se například podílelo na aktivitách Charty 77 a jaké role zastávaly?

Mezi prvními signatáři Charty 77 bylo sice jen čtrnáct procent žen, samotný podpis však neznamenal vždy dlouhodobou aktivitu. O skutečné roli žen v opozičním prostředí proto více vypovídá, kolik z nich se stalo mluvčími Charty 77. Tato funkce totiž zpravidla znamenala větší podíl na činnosti než postavení řadového signatáře a zároveň s sebou nesla vysoké riziko postihu. Prvními mluvčími byli sice tři muži, ale poté byla téměř vždy mezi trojicí mluvčích i žena. Dvakrát tuto roli zastávaly dokonce dvě ženy a jeden muž. Celkem se v této pozici vystřídal čtyřiatřicet osob, z toho jedenáct žen.

Podobný, zhruba třetinový podíl žen – převyšující zastoupení ve vedení oficiálních organizací, kde navíc šlo spíše o formální funkce – byl i ve Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který od dubna 1978 sledoval případy policejní a justiční zvrůle. Jeho členové byli trvale pod dohledem tajné policie, mnozí z nich byli odsouzeni k dlouholetým trestům vězení nebo donuceni v rámci akce StB s výmluvným krycím názvem „Asanace“ k vystěhování ze země.

V disidentských rodinách bývala role mužů a žen často odlišná. Některé manželky či partnerky na rozdíl od svých mužů nevystupovaly proti režimu aktivně, aby nebyli postiženi oba živitelé rodiny. Jinde tomu bylo naopak a do opozičních aktivit se zapojila celá rodina včetně dětí. Ženy působily ve všech typech opozičních činností, často sehrály významnou roli při vzniku samizdatu a v komunikaci s exilem – někdy dokonce výraznější než muži. Na rozdíl například od východoněmeckého prostředí se však v domácím disentu neprosadily feministické myšlenky, diskreditované komunistickým režimem.

3. Jaké konkrétní překážky a tlaky zažívaly ženy disidentky, pokud byly zároveň matkami?

Jako matky čelily disidentky mimořádně silnému tlaku. Režim na ně útočil i prostřednictvím dětí – hrozil jejich odebráním do ústavní péče, ztěžoval jim přístup ke vzdělání a vystavoval je šikaně. Samotné ženy přicházely o zaměstnání, byly sledovány, podrobovány domovním prohlídkám a žily v trvalé existenční nejistotě. Nechyběly ani fyzické útoky – nejznámějšími případy

byly přepadení mluvčí Charty 77 Zdeny Tominové 12. června 1979 a pokus o znásilnění členky VONS Ziny Freundové 14. října 1981.

Vedle veřejné činnosti nesly disidentky obvykle i hlavní díl péče o rodinu, což jejich situaci činilo náročnější než u mužů. Mnohé rodiny navíc čelily tlaku na odchod do exilu. Ženy – disidentky tak zakoušely kombinaci politické perzekuce, společenské izolace a odpovědnosti za děti, která jejich odpor vůči režimu ještě více zatěžovala. Pro některé z nich se však právě budoucnost dětí stala zásadní motivací k opoziční aktivitě. Patřila mezi ně také signatářka Charty 77 a členka VONS Dana Němcová, která vychovávala sedm dětí.

4. Jaké postavení měli křesťané během normalizace?

Během normalizace byli křesťané vystaveni silné kontrole ze strany státu. Kněží a duchovní potřebovali k výkonu služby stále státní souhlas, který mohl být kdykoli odebrán. Církve byly systematicky sledovány tajnou policií a prostřednictvím církevních tajemníků. Režim omezoval náboženskou výchovu dětí, bránil opravám kostelů a klášterů a snažil se izolovat věřící od širší společnosti.

Přesto představovalo křesťanské prostředí v řadě případů nezávislý prostor. V jeho rámci vznikaly tajné teologické semináře, ekumenické aktivity, samizdatová literatura, petice či bytová setkání, která byla pro mnohé věřící nejen zdrojem duchovní síly, ale i projevem občanské statečnosti. Někteří křesťané, katolíci i evangelíci, se aktivně zapojili do disentu, například jako signatáři Charty 77 nebo členové VONS. Patřila mezi ně i rodina Jiřího a Dany Němcových. Postupně se proti režimu stavěl silněji i František kardinál Tomášek, který se v roce 1989 stal jednou z tváří revoluce.

5. Jaké byly základní praktiky Státní bezpečnosti při sledování a vyšetřování disidentů během normalizace?

Státní bezpečnost disidenty systematicky kontrolovala a snažila se zamezit jejich aktivitám či je alespoň ovlivnit. Využívala různé metody, od sledování, odposlechů bytů a kontrolu korespondence až po poměrně rozsáhlou síť tajných spolupracovníků. Časté byly domovní prohlídky, opakované výslechy a psychologický nátlak, nezřídka spojený s hrozbami vůči rodině. Disidenti přicházeli o zaměstnání, jejich děti měly omezený přístup ke studiu a režim se je snažil kompromitovat prostřednictvím dezinformací. Někteří byli nuceni k vystěhování do zahraničí (známá akce „Asanace“) nebo kriminalizováni pod záminkou „protistátní činnosti“. Tyto metody měly zastrašit, izolovat a ochromit opoziční prostředí a zamezit kontaktům s exilem.

6. Jakou roli sehrál byt rodiny Němcových v opozičním prostředí a jak vypadalo sledování této domácnosti tajnou policií?

Byt Němcových v Ječné ulici 548/7 byl již od šedesátých let jedním z center protirežimní opozice, který byl otevřen všem hledajícím. Jiří Němec propojoval různé opoziční okruhy včetně undergroundu. Chartu 77 podepsaly také děti manželů Němcových Pavla (jejím manželem je Martin Palouš, který byl v roce 1987 mluvčím Charty 77), Markéta, Ondřej a David. Dcera Jana byla manželkou hudebníka Milana Mejly Hlavsy, který hrál v legendární skupině The Plastic People of the Universe. V bytě měl také řadu let trvalý pobyt Ivan Martin Jirous.

Jiří Němec byl tajnou policií intenzivně sledován již od počátku šedesátých let. V Archivu bezpečnostních složek se dochovaly tisíce stránek dokumentů, mezi nimiž nechybí záznamy z odposlechu bytu či sledování členů rodiny. Jiří Němec a Dana Němcová, jejichž manželství se v sedmdesátých letech rozpadlo, patřili mezi spoluzakladatele VONS. Před procesem s jeho členy strávili oba půl roku ve vazbě. Dana Němcová byla tehdy odsouzena k podmíněnému trestu odnětí svobody na dva roky. Znovu byla zatčena v lednu 1989 v souvislosti s protesty během Palachova týdne, kdy zastávala funkci mluvčí Charty 77. Vězněna tehdy byla znovu několik týdnů.

7. Jakou roli hrály zahraniční kontakty disidentů – proč byly považovány za zvlášť „nebezpečné“?

Zahraniční kontakty hrály pro disidenty klíčovou roli – umožňovaly předávat na Západ informace o porušování lidských práv

v Československu, šířit samizdat a získávat morální i praktickou podporu. Exilové a lidskoprávní organizace a někteří západní politici aktivity disidentů veřejně obhajovali, poskytovali finanční a materiální pomoc a zprostředkovávali publikace zakázaných textů. Právě proto je režim považoval za zvlášť „nebezpečné“. Kontakty s cizinou ohrožovaly jeho monopol na informace, podbíjaly obraz „klidné a stabilní“ společnosti a posilovaly mezinárodní tlak na dodržování lidských práv, zejména po Helsinské konferenci v roce 1975. Disidenti s vazbami do zahraničí proto patřili mezi nejpřísněji sledované a stíhané.

8. Jaké role sehrávaly děti v prostředí disentu? Jak byly zapojeny a jak vnímaly tlak režimu?

Děti v prostředí disentu ovlivňoval výrazně postoj jejich rodičů. Některé z nich pomáhaly dokonce prakticky – například přenášely samizdatové materiály či vzkazy, protože se předpokládalo, že děti nebudou budít podezření. Jiné se účastnily bytových seminářů nebo kulturních akcí pořádaných disidenty a už od mládí vnímaly atmosféru svobody, kterou se jejich rodiny snažily udržet.

Na druhou stranu na ně komunistický režim vyvíjel silný tlak: bývaly diskriminovány při přijímání na školy, někdy čelily šikaně ve škole nebo byly vyslýchány StB. Mnohé z nich nesly psychickou zátěž spojenou se sledováním, domovními prohlídkami či zatýkáním rodičů. Pro některé děti se stala zkušenost s odporem vůči režimu zdrojem hrdosti a motivace, pro jiné znamenala bolestné omezení běžného života. Celkově byly děti jak „tichými účastníky“ disentu, tak i oběťmi státní šikany, která měla zastrašit jejich rodiče.

9. Co byla akce „Asanace“ a jak se dotkla života lidí?

Jednalo se o celostátní akci Státní bezpečnosti, která byla zahájena 21. prosince 1977 na základě tajného rozkazu ministra vnitra ČSSR Jaromíra Obziny. Jejím cílem bylo přimět vytipované osoby – většinou aktivní odpůrce komunistického režimu – k vystěhování do zahraničí, často pod hrubým nátlakem. V rámci akce Asanace se nakonec vystěhovalo kolem dvou set osob, převážně signatářů Charty 77, často i s rodinami. Mnozí z nich se posléze aktivně zapojili do exilového hnutí; mezi nejznámější patřili Vratislav Brabenec, Svatopluk Karásek či Zina Freundová. Signatářka Charty 77 Ivanka Leveuvre popsala tento bolestný proces ve své knize *Migrace 1982*. Mezi vystěhovanými byl také Jiří Němec.

Akce byla formálně ukončena v roce 1984, avšak podobné případy jsou doloženy ještě v druhé polovině osmdesátých let. Po roce 1989 byla v souvislosti s Asanací odsouzena řada osob, včetně několika bývalých náčelníků centrálních a krajských správ Státní bezpečnosti. Potrestání se naopak vyhnuli původně obvinění Jaromír Obzina a další vysocí funkcionáři ministerstva vnitra, kteří před vynesením rozsudku zemřeli.

10. Jaké zaměstnání Dana Němcová vykonávala před rokem 1989?

Dana Němcová měla sedm dětí, část svého života strávila jejich výchovou. Až do roku 1976 pracovala také v oboru, který vystudovala. Působila jako psychologka u dětí s vadami řeči a sluchu, po podpisu Prohlášení Charty 77 byla z politických důvodů propuštěna. Živila se pak jako uklízečka a nakonec získala invalidní důchod. Z tohoto důvodu měla později velmi nízkou penzi.

11. Jak se Dana Němcová angažovala po roce 1989?

V listopadu 1989 se Dana Němcová podílela na založení Občanského fóra a v letech 1990–1992 působila jako poslankyně Federálního shromáždění. Poté odešla z politiky a začala se věnovat práci s lidmi v tísni, která jí byla vždy nejbližší. V roce 1993 založila Poradnu pro uprchlíky, od roku 1996 stála v čele správní rady Výboru dobré vůle – Nadace Olgy Havlové. Od roku 1999 působila také jako předsedkyně výkonného výboru Centra pro otázky migrace a členka Rady vlády pro lidská práva. Za svou činnost byla v roce 1998 oceněna medailí Za zásluhy, kterou jí udělil prezident Václav Havel.

Doporučená literatura:

BÁRTA, JAN: *Dana Němcová: Lidé mého života. Portál, Praha 2023.*

BLAŽEK, PETR: *Dlouhá cesta do Ruzyně. In: Němec, Jiří: Dopisy z Ruzyně a Nové šance svobody. Pulchra, Praha 2011, s. 207–227.*

BLAŽEK, PETR: *Dana Němcová na věčnosti. Paměť a dějiny, 17, č. 1 (2023), s. 105–106.*

BLAŽEK, PETR (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989. Doplněk – Filozofická fakulta UK, Praha 2005.*

BLAŽEK, PETR – BURSÍK, TOMÁŠ (eds.): *Pražský proces 1979. Vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v.v.i., Praha 2010.*

JECHOVÁ, KVĚTA: *Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2003.*

LINKOVÁ, MARCELA – Straková, Naďa: *Bytová revolta: jak ženy dělaly disent. Academia – Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2017.*

NĚMCOVÁ, DANA: „*Děj se co děj, nemáte se čeho bát...*“. Torst – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2021.

Výzkumem dějin opozičního hnutí, rolí žen v disentu či sbírání vzpomínek pamětníků se v českém prostředí věnuje několik badatelských institucí. Patří mezi ně Muzeum paměti XX. století (www.mpxx.cz), Sociologický ústav AV ČR (www.soc.cas.cz), Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (www.usd.cas.cz), Ústav pro studium totalitních režimů (www.ustrcr.cz) a Paměť národa (rozhovor s Danou Němcovou je dostupný na stránce <https://www.pametnaroda.cz/cs/nemcova-dana-1934>).